

ANTON A. BUCHER

Psychobiographien religiöser Entwicklung Glaubensprofile zwischen Individualität und Universalität

Szerző: Anton A. Bucher
(Unter Mitarbeit von Micha Brumlik und K. Helmut Reich)
ISBN 3-17-018225-0

Kiadó: Stuttgart, W. Kohlhammer, 2004 (333 oldal)

ANTON BUCHER könyve, *Psychobiographien religiöser Entwicklung: Glaubensprofile zwischen Individualität und Universalität* (Vallási fejlődés pszichobiográfiái: Hitprofilok individualitás és univerzalitás között), a Kohlhammer Kiadó gondozásában, 2004-ben jelent meg Stuttgartban. A könyv magyar nyelven nem hozzáférhető, és a maga nemében németül is hiánypótló kiadvány. Recenzióm célja, hogy legalább főbb vonalaiban magyarul is megismerhető legyen mindazok számára, akik a pszichobiográfiák iránt érdeklődnek.

A könyv bevezetésre és hét fejezetre oszlik. Az első három a mélylélektani iskolák hagyományait ismerteti és elemzi, a negyedik a szerepelmélet nézőpontjából közelít, az ötödik fejezetben két társszerző, Micha Brumlik és K. Helmut Reich írását is olvashatjuk, kognitív lélektani megközelítésben, két élettörténetet a vallási nézetek Oser-Gmünder-féle fejlődési modellje alapján. A hatodik fejezetet James W. Fowler pszichobiográfiai modelljének szenteli a szerző, majd a hetedikben összegez és kitekintést nyújt. A történetkutatás modern irányzata a pszicho-

lógia eszköztárával próbál választ találni a történetkutatás megválaszolatlan kérdéseire. Ezek közé a pszichohistóriai megközelítések közé sorolhatjuk a történeti személyiségek életéről készült *pszichobiográfiákat*.

A pszichobiográfia az irodalmi biográfia népszerű műfajával és a pszichológiai gyakorlatban szokásos életút-elemzéssel rokon. Kialakulása a pszichoanalízis kezdeteire tehető, és – amint ez a könyvből is kiderül – számtalan módszertani problémát vet fel. A könyv elsősorban a vallási, ill. hitbéli fejlődés leírhatósága szempontjából vizsgálja ezeket a próbálkozásokat.

A bevezetésben a fogalmak definiálásával, a problematika körülhatárolásával – a pszichobiográfia kapcsolata a történelemmel, a pszichológiával – és módszertani kérdésekkel találkozunk.

Az első fejezet: Apáról Istenre: Pszichobiográfiák a pszichoanalízis kontextusában. A fejezet bevezetőjében történeti keretbe illeszti a pszichoanalízist, majd az azt megelőző időszak Jézus jellemrajzaiból idéz¹ különböző „tévedhetetlen” diagnózisokat, Albert Schweitzer kritikájával zárva e részt², állást foglalva eme „Életrajzok” dilettantizmusa és

1 DE LOOSTEN: *Jesus Christus vom Standpunkt des Psychiaters*, Bamberg, 1905; RASMUSSEN, E.: *Jesus: eine vergleichende psychopathologische Studie*, Leipzig, 1905; HIRSCH, W.: *Religion und Civilisation vom Standpunkte des Psychiaters*, München, 1910; BINET – SANGLÉ: *La folie de Jésus*, Paris, 1908.

2 SCHWEIZER, A.: *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Tübingen, 1906; A. SCHWEIZER: *Die psychiatrische Beurteilung Jesu Darstellung und Kritik*, Tübingen, 1913.

jogosulatlansága mellett. Már a kezdeteknél is megjelennek a műfaj fő problémái; a pszichobiográfia nem lehet precízebb, mint forrásai, valamint fellép a modern értelmezések történetetlen visszaprojektálásának veszélye.

Sigmund Freud – itthon is jól ismert – tanulmánya Leonardo da Vinciről 1910-ben már a pszichoanalízis főbb irányvonalainak kidolgozása után jelent meg. Ekkortól számíthatjuk a pszichobiográfia mint önálló műfaj kezdetét. Bucher könyvének érdeme, hogy amellet, hogy az egyháztörténet számára fontosabbakat ismerteti, az azokkal kapcsolatos kritikákat hozza, közli további harminchétnek „absztraktját” irodalmi vonatkozásaikkal³.

A részletesen ismertett tanulmányok: Sigmund Freud: Leonardo⁴, Mózes⁵, K. Abraham: Echnaton⁶ O. Pfister: Margaretha Ebner⁷, graf Ludvig von Zinzendorf⁸. Ezután több különböző szerzőtől származó elemzés összegzése következik: Swedenborg (1688–1772), Therese von Lisieux (1873–1897), Anton Unternährer (1759–1824), Karl Huber (1889–?) Pál apostol, Martin Luther, Vincent van Gogh, Sigmund Freud és Augustinus életéről, mind a klasszikus pszichoanalízis szemszögéből. (Itt terjedelmi okokból ezek irodalmát nem idézem).

A lábjegyzetben következő tanulmányok pár soros (absztrakt jellegű) ismertetése vezet át a kritikai részbe⁹.

3 Nem csoda, ha ebben az első fejezetben szinte több a lábjegyzet, mint a szövegtest: 62 oldalon 434 hivatkozás.

4 FREUD: *Studienausgabe*, hg. Mitscherlich Frankfurt, 1969. Bd. X., 87–159.

5 FREUD: *Studienausgabe*, hg. Mitscherlich Frankfurt, 1969. Bd. IX., 455–581.

6 ABRAHAM, K.: Amenhotep IV. Psychoanalytische Beiträge zum Verständnis seiner Persönlichkeit und den monotheistischen Aton-Kultes, in: *Imago* 1 (1912), 334–360.

7 PFISTER, O.: Hysterie und Mystik bei Margaretha Ebner (1291–1351), in: *Zentralblatt für Psychoanalyse und Psychotherapie* 1 (1911), 468–485.

8 PFISTER, O.: *Die Frömmigkeit des Grafen Ludwig von Zinzendorf. Eine Psychoanalytische Studie*, Leipzig-Wien, 1925.

9 ACHELIS, W.: *Die deutung Augustins, Bischofs von Hippo*. etc. Prien am Chimsee, 1921; ALLWOHN, A.: *Die Ehe des Propheten Hosea in psychoanalytischen Beleuchtung*, Giessen, 1926; BAUDOUIN, C.: La sublimation ces images chez Huysmans, lors de sa conversion, in: *Psyche* 4 (1950), 378–385; BERGUER, G.: *The life of Jesus. From the psychological and psychoanalytical point of view*, London, 1923; BERKELEY-HILL, O.: A short study of the life and character of Mohammed, in: *International Journal of Psychoanalysis* 2 (1921), 31–53; BUSHMAN, R. L.: Jonathan Edwards and Puritan consciousness, in: *Journal for the Scientific Study of Religion* 5 (1966), 383–396; DARROCH, J.: An interpretation of the personality of Jesus, in: *The British Journal of Medical Psychology* 21 (1948), 75–79; EVANS, W. N.: Notes on conversion of John Bunyan, in: *International Journal of Psychoanalysis* 24 (1943), 176; HITSCHMANN, E.: New varieties of religious experience. From William James, to Sigmund Freud, in: ROHEIM, G. (ed.): *Psychoanalysis and social sciences*, New York, 1947 (többek között Gottfried Keller, Artur Schopenhauer, Franz Werfel élete); JUVA, S.: *Monsieur Vinzenz. Evolution d'un saint*, Bourges, 1939; KLIGERMAN, C.: A psychoanalytic study of the confessions of St. Augustine, in: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 5 (1950), 469–484; KIELHOLZ, A.: *Jakob Böhme. Ein pathographischer Beitrag zur Psychologie der Mystik*, Leipzig-Wien, 1919; KIELHOLZ, A.: Die Versuchung des Heiliger Antonius. Ein Beitrag zur Hagiopathographie, in: *Der Psychologe* (1954), 18–24, 66–70; LAUGHLIN, H.: King David's anger, in: *The Psychoanalytic Quarterly* 23 (1954), 87–95; LOMER, G.: *Ignatius von Loyola. Vom Erotiker zum Heiligen. Eine pathographische Geschichtsstudie*, Leipzig, 1913; LOWTZKY, F.: Bedeutung der Libidoschicksale für die bedeutung religiöser Ideen, in: *Imago* 13 (1927), 83–121; PASCHE, F.: Kierkegaard et la psychopathologie, in: *Évolution psychiatrie* (1949), 61–69; PFISTER, O.: *Das Christentum und die Angst*, (Jean Calvin), Zürich, 1944; POVAH, J. W.: *The new psychology and the Hebrew Prophets*, London, Reik, Flaubert und seine „Versuchung des Heiligen Antonius”. Ein Beitrag zur Künstlerpsychologie, Minden, 1912; SUNDÉN, H.: *Die Religion und die Rollen. Eine Psychologische Untersuchung der Frömmigkeit* (Lars Levi Laestadius), Berlin, 1966.

Először az 1970-ig megjelentek, majd pszichobiográfiák az egyháztörténet személyeiről 1970 után.¹⁰ A fejezetet a pszichoanalitikus megközelítések kritikája zárja.

Minden pszichohistóriai próbálkozás érvényessége szorosan függ a források megbízhatóságától. Az életrajzok, önéletrajzok azonban torzítanak.

A pszichoanalízis munkamódszere, a személy indulatáttétele az analízist végzőre az elhunyt személyek esetében nyilván nem valósulhat meg. E helyett azok (feltételezett) gyermekkori emlényeinek a szerző általi értelmezéseit taglalják.

A pszichobiográfiák nem bővítik a pszichológia ismeretrendszerét, tudományos megalapozottságát, csak bizonyos elméletek alátámasztására, megerősítésére szolgálnak. Általában kevés információ, ellenőrizetlen forrás, esetenként szándékos ferdtítés jellemzi őket.

A tudományos módszertan első szabályának, az ökonómiának (ha egyszere-

rűbb magyarázóelv létezik, ne keresünk bonyolultabbat) figyelmen kívül hagyása jellemzi a tanulmányokat. A kritika a priori tagadása egyetlen elméletet sem támaszthat alá, sőt! A tudományos gondolkodásnak örömmel kell fogadnia a kritikát, hiszen ez fejlődésének kulcsa. Kritikával kell nézünk, hogy megkérdőjelezhető konstrukciókat projektálnak különböző korok személyeinek élettörténetébe.

Probléma, hogy hithűsök életét a pszichoanalízis bizonyítására használják, mindenkinek Ödipusz-komplexust tulajdonítva, mivel Freud a vallást kollektív kényszerneurozízisnak tekintette (ami az Ödipusz-komplexus talaján fejlődik) ezért kritikátlanul mindenkinek, aki vallásos vagy hívő, Ödipusz-komplexust kell tulajdonítani.

Gyakori a belemagyarázás, téves következtetés. Hiba a felnőtt szexualitás gyerekbe projektálása. Lásd „Kis Hans” vagy „Wolfsman” eseteit (ökonómia tanulás-

10 DUNDES, A.: *The hero pattern and the life of Jesus*. Colloquy 25, Berkeley, 1977; HUTCH: *Religious leadership. Personality, history and sacred authority* (Különböző vallási vezetők, Blavatsky, Aurobindo, Kübler-Ross, Ramakrishna), New York u.a., 1991; KLESSMANN, M.: Zum Problem der Identität des Paulus. Psychologische Aspekte zu Theologischen und biographischen Fragen, in: *Wege zum Menschen* 41 (1989), 156–172; MEISSNER, W. W.: *Ignatius von Loyola: The psychology of a saint*, New Haven, 1992; RANCOUR-LEFFERIERE, D.: *Tolstoy on the couch. Misogyny, masochism and the absent mother*, Hampshire-London, 1998; SAFFADY: The effects of childhood bereavement and parental remarriage in Sixteenth century England: The case Thomas More, in: *History of childhood Quarterly* 1 (1973), 310–336; SCANULLO, F. M.: Leonard Feeney: The priest, who was more Catholic than the Pope, in: HALPERIN, D. A. (ed.): *Psychodynamic perspectives on religion, sect and cult*, Boston et al, 1983, 105–111; SIMO, J.: On Christianity and the Oedipal winner, in: *Psychoanalytische Review* 70 (1983), 321–329; THILO, H. J.: Paulus – Die Geschichte einer Entwicklung psychoanalytisch gesehen, in: *Wege zum Menschen* 37 (1985), 2–14; TROSMAN, H.: After the Waste Land: Psychological factors in the religious conversation of T. S. Eliot, in: *Revue Psychoanalytische* 4 (1977), 295–304; ULONSKA, H.: Die Krankheit des Paulus und die ritualisierte christliche demut, in: *Wege zum Menschen* (1989), 356–367; WEIGERT, E.: Sören Kierkegaards Gemütschwankungen, in: Mitscherlich, A. (Hg.): *Psychopatographien I. Schriftsteller und Psychoanalyse*, Frankfurt, 1972, 214–226; ZELIGS, D. F.: *Psychoanalysis and the Bible. A study in depth of seven leaders*, (Ószövetségi bibliai személyek), New York, 1974; YAROM, N.: *Body, blood and sexuality*, New York, 1992 (Franz von Assisi).

elméletek). A pszichoanalízis számára a vallási cselekedetek szexuális cselekmények szimbólumai. (A szexszimbolizmust Eysenk kísérlete cáfolja.)

Ezeknek a pszichobiográfiáknak hibájuk, hogy redukcionista, nagyon sokféle szempontból hiányosak, túlegyszerűsítők.

A pszichogenezist a legkorábbi gyerekkorból vezeti le, amiről általában nincs információ, így csak találgatás tölti ki az űrt. A kauzalitás azonban még a feltételezett „tények” és „következményeik” között sem kerül igazolásra. A „neurotogen” anya elmélete rég megdőlt (tanulásmélet, kognitív pszich. stb).

A történelmi kontextusok figyelmen kívül hagyása. A lelki fejlődést meghatározza a társadalmi struktúra stb. A vallásos, hitbeli megnyilvánulásokat a libidóra vezeti vissza, azzal magyarázza. Az apakép projektálása az Isten-képbe. Nem minden vallás „apa-Isten képű”.

Miután mindezeket a – jogos – kritikai észrevételeket elének tárta, felteszi a kérdést: Mi lehet mégis érték ebben a megközelítésben?

A pszichoanalitikus megközelítés az erosz szerepére hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a szexualitás egy személy központi magvához tartozik, szerepe van a vallási fejlődésben, és szublimációja által a személy kreatívabb és stabilabb állapotba juthat. Másik jelentősége

abban áll, hogy patológikus kegyességi gyakorlatokra mutat rá. A démonizált Isten-képből fakadó szorongás lelki betegségekkel való kapcsolata érthetővé teszi, hogy a pszichoanalitikusok miért éppen a kirívó vallási nézetekkel, kegyességi gyakorlattal rendelkező személyek életútját elemzik.

Ez után C. G. Jung mélylélektanával és az ide tartozó pszichobiográfiákkal foglalkozik. Ilyen fejezetcímek következnek itt: Óskép és individualizáció; A szentháromságtól a „négyességig” az Árnnyék; Vallási fejlődés és individualizáció. Négy tanulmány: Jézus, az individualizáció prototípusa; Pál, az archetípus által legyőzött; Perpetua, magára találás az arénában; Swedenborg és Grundtvig: életközép utáni individualizáció. Jung legfontosabb témája a vallásosság, és annak szükségességét, valamint a dogmák létezésének szükségességét minden teológusnál inkább védelmezte, terminológiája könnyen alkalmazható vallási tartalmakra, viszont bizonyos értelemben ellentmondásos és kissé definiálatlan. (További mélylélektani pszichobiográfiák a lábjegyzetben található¹¹.)

A szerző továbblépve bemutatja a pszichoanalízis talaján kialakult iskolák megközelítéseit. A pszichoanalízis alapjain kiindulva alakította ki Erikson ún. életútmodelljét, amelyet nyolc szakaszra bontott.

11 BAUMANN, G.: *Der archetypische Heilsweg*. Hermann Hesse, C. G. Jung und die Weltreligionen, Reinfeld, 1990 (Augustinus, Buddha, Hesse, Jézus élete); HARK, H.: *Religiöse Neurosen. Ursachen und Heilung*, (Hesse), Stuttgart, 1988; FRICK, E.: Bewusstwerdung des typologischen Umschwungs in der „Exerzitien” des Ignatus von Loyola, in: *Analytische Psychologie* 27 (1999), 89–118; RIKLIN, F.: Franz von Assisi, in: *Wissen und Leben* 7 (1914), 45–59; SUNDÉN, H.: *Religionspsychologie: Probleme und Methoden*, (Szent Brigitta), Stuttgart, 1982; SUNDÉN, H.: *Die Religion und die Rollen. Eine psychologische Untersuchung der Frömmigkeit*, (Johannes vom Kreuz 1542–1591), Berlin, 1966; WEHR, G.: *Tiefenpsychologie und Christentum*, (C. G. Jung), Augsburg, 1990; WILKSTRÖM: Raszkolnyikov, in: HOLM, N. G.: *Einführung in die Religionspsychologie*, Basel, 1990.

Szakaszok	Pszichoszociális krízisek	Pszichoszociális modalitások	Pszicho-szexuális fázisok	Releváns személyek
I. A korai csecsemőkor	Alapvető bizalom – bizalmatlanság	Kapni – adni	Orális	Anya minősége
II. Kisgyermekkor	Autonómia – szégyen, kételkedés	Megtartani – elengedni	Anális	Szülők
III. Játszókor	Kezdeményezés – Bűntudat	Tevékenységek, játék	Infantilis genitális	Család
IV. Tanulókor	Szorgalom, megelégedettség – kisebbségi érzés	Valami igazit alkotni, együttműködés	Latencia	Iskola, barátok
V. Pubertáskor	Szilárd identitás – identitásdifúzió	Ki vagyok én? Identitás	Pubertás	Példaképek
VI. Ifjúkor	Intimitás, – Izoláció	Önmagunk tükröződése a másokban	Genitális	Partnerek, riválisok, barátok
VII. Felnőttkor	Generativitás – kudarc	Alkotás, gondoskodás		Család, Társadalom
VIII. Időskor	Integritás – kétségbeesés	Lenni, önmaga – kételkedni		Emberiség

Ezek a kategóriák a vallási nézetek fejlődése szempontjából is relevánsak. Ennek segítségével végezte Luther, Gandhi, Wesley életének pszichológiai feldolgozását. Ezek közül különösen híressé vált a Luther életéről írott műve¹². Ennek a műnek, és rajta keresztül az életútmodellnek ismertetésével folytatódik a könyv. Az élet új feladatai válságokat idéznek elő. Ezek megoldásától függ a további életút.

A negyedik fejezet (A vallási nézetek fejlődése) a vallási szerep átvételével foglalkozik (Ávilai Szent Teréz élete), majd a kognitív iskolák eredményeit is-

merteti. Itt kap helyet Piaget fejlődéslélektana, majd Kohlberg modellje a morál fejlődéséről, amely „A morál legfelsőbb szintje a vallás kezdete?” című alfejezettel zárul.

Ezután ismerteti a vallási nézetek, ill. ítéletek (Urteil) fejlődését Oser és Gmünder nyomán.

1. fokozat: A személy egy végérvényű elvhez (Letztgültigem) tartja magát akár jutalmazó, vagy büntető is ez. A személy passzív és fenyegetett.
2. fokozat: A személy egy végérvényű elvhez ragaszkodik, a „megteszem, hogy megtedd” elve alapján.

¹² Magyarul hozzáférhető: ERICKSON, E.: *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1991.

3. fokozat: A személy önmaga határoz és felelős a cselekedeteiért.

4. fokozat: A személy szabad akaratából dönt a végérvényű elvvel összhangban.

5. fokozat: Vallási autonómia univerzális perspektívában. A vallásos létezésnek nincs szüksége külső megerősítésekre.

Majd James W. Fowler hitfokozatai következnek.

0. fokozat: *Első hit. Beszédelőtt.* A gyermek bizalma a környezethez.

1. fokozat: *Intuitív – projektív hit.* A gyermek hitvilága fantáziákból és intuíciókból áll, érzelmeket és vágyakat projektál mágiikus szimbólumokra.

2. fokozat: *Mitikus – szó szerinti hit.* A realitásérzék megerősödik, a vallási szimbólumokat szó szerint érti, antropomorfizál.

3. fokozat: *Szintetizáló, konvencionális hit.* A fiatal hitét a közösség tagjainak hitéhez méri, igazítja, saját identitást alakít ki.

4. fokozat: *Individuális reflektáló hit.* A kialakított identitás alapján átvizsgálja korábbi hitállapotait, kritikát gyakorol.

5. fokozat: *Elköteleződő hit.* Felnőttként átértékeli hitbeli meggyőződését, elismeri mások álláspontjának létjogosultságát

6. fokozat: *Univerzalizáló hit.* A hit átfogja az egész létezést, a „mennyekek országára” tekint.

Ezt követi a könyvben a hitbeli meggyőzések különböző tartamai ellenére azonos hitfokozaton álló személyek biográfiái: Merton, Bonhoeffler, Hutchinson, Moser.

A hetedik fejezetben érkezünk el a könyv lényegi kérdésfeltevéséhez, hogy vajon magyarázzák-e a pszichobiográfiák a vallási/hitbeli fejlődést? Tehetünk-e valamit a ránk bízott fiatalok hitbeli fejlődéséért? Hogyan támogathatjuk ezt a folyamatot?

A szerző véleménye szerint az ismertetett módszerekből és pszichobiográfiákból levonhatunk néhány következtetést.

1. A vallási, hitbeli meggyőződés a krízishelyzetekben (kognitív konfliktusok) alakul. A fokozatok meghaladása krízist okoz, a megoldás következő fokozatra juttatja a személyt.

2. A vallási, hitbeli fejlődés interperszonális kontaktusokban interakciók során jön létre. A szociális hatások döntőek.

3. A korai gyermekkor élményvilága a döntő abban, hogy a hitbeli fejlődés megindul-e. A kisgyermekkorai érzelmi töltés, a vallási élmény hangulata fontos, ekkor dől el, hogy a személy számára a vallás egyáltalán téma lesz-e. Ebben ugyanis kontinuitás figyelhető meg.

4. A hitbeli fejlődés nem lehet kívülről normatívan meghatározott, sem kor szokása, divatja, vallási kényszerek következménye, mivel Isten maga az alapja, a célja és bevégezője ennek a fejlődésnek. Ez a fejlődés annyi-féleképpen mehet végbe, ahányan csak útján elindulunk. Bizonyos, hogy kríziseken keresztül, kétségekkel küzdve, csalódások között, de mindannyiunknak magunknak kell bejárjunk az utat.

Vincze Piroska